

Akademie múzických umění v Praze
Filmová a televizní fakulta
Centrum audiovizuálních studií

Diplomová práce

Pustina - zobrazování vylidněné krajiny
v současné audiovizuální tvorbě

Praha, 2019

Diplomant:

Veronika Přistoupilová

Vedoucí diplomové práce:

Mgr. Helena Bendová

Academy of Performing Arts in Prague
Film and Television Faculty
Center of Audiovisual Studies

Master Thesis

Wasteland - depicting depopulated landscapes in contemporary audiovisual production

Prague, 2019

Diplomant:

Veronika Přistoupilová

Supervisor:

Mgr. Helena Bendová

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „*Pustina - zobrazování vylidněné krajiny v současné audiovizuální tvorbě*“ vypracovala samostatně pod odborným vedením vedoucího práce a veškeré použité prameny uvádím v příloženém seznamu literatury.

V Praze dne 4. 9. 2019

Podpis

Abstrakt

V této diplomové práci, kterou pojmám jako obecnější a záměrně zčásti subjektivní esej, je nastínění problematiky zobrazování pustiny ve filmu a výtvarných uměleckých dílech a následné pochopení vnitřních vazeb mezi krajinou/pustinou, environmentálním strachem a nutností jeho vyjadřování v současném umění.

Abstract

In this diploma thesis, which I conceive as a more general and deliberately partly subjective essay, is to outline the issue of depicting the wasteland in film and art works and the subsequent understanding of the internal links between landscape / wasteland, environmental fear and the necessity of its expression in contemporary art.

Obsah

Obsah	6
Jaký je záměr této teoretické práce	7
Pustina a člověk	9
Vzájemné ovlivňování	12
Dobývání původní pustiny	15
Současná pustina a film	18
Pustina lidská	21
Vývoj přírodní krajiny v americkém filmu	23
Česká krajina, české umění, česká pustina	25
Česká společnost a krajina	25
Seriál Pustina	27
Frontiers of Solitude	29
Boží mlýny	31
Krajina zušlechtěná člověkem	33
Jak může být pustina vyjadřována	35
Umění za klima	37
Závěr	40
Seznam použité literatury a zdrojů:	42

Jaký je záměr této teoretické práce

Můj původní plán byl zdánlivě prostý - vysvětlit pojem krajiny a to, jak je zobrazována, co znamená a jaký má význam v současných audiovizuálních dílech. Když jsem nad tím začala uvažovat více do hloubky, zjistila jsem, jak obsáhlé toto téma je, a že způsobů interpretací děl a teorií ohledně audiovizuální tvorby je neuvěřitelně mnoho. Také jsem, díky natáčení své závěrečné práce, začala chápat, co mě vlastně na krajině tak zajímá.

Je to její proměna, kterou sama vidím rok od roku stále více. Je to proměna krajiny přírodní, kterou jsem brala za samozřejmost, v pustinu, kterou nedokáži přesněji zmapovat a chápat, kde se vzala. Nejsem si jistá, jestli se bude dále rozšiřovat, ani jestli je možné její rozrůstání zastavit. Čím jsem si, však jistá je, že při natáčení po České republice, byl jasně vidět úbytek přírodní krajiny a stále viditelnější otisk člověka v ní. Najít hektar čisté přírody v Čechách je velmi složitý úkol – ve všech typech krajiny je vidět lidský zásah.

Proto mi přijde nutné rozebrat pojem krajina a redefinovat pustinu tak, jak by měla být v současnosti chápána. V tom mi mohou pomoci nejen sociologické průzkumy, ale především výtvarné umění a filmy, jež současné podoby krajiny mapují. Ráda bych se zaměřila na výtvarné umění a film, které jsou založeny na vědeckých studiích a výzkumech, na analýzách současné společnosti a kritické reflexi proměny krajiny.

Když jsem studovala ve Spojeném království, environmentální problémy se tam řešily dost intenzivně. Jelikož jsem studovala v Aberdeenu, kterému se, mimo jiné, říká ropné centrum Evropy, říkala jsem si, že to je ten důvod, proč se tolik lidí zajímá o ekologii a většina témat tamních umělců je zaměřená právě na komunitu, na krajinu ve které žijí a na přírodu - její krásu a její narušení.

Vždy, když jsem se vrátila na návštěvu zpět do Čech, tuto nutnost řešit a zabývat se environmentální krizí, jakou jsem pocítovala ve Skotsku, jsem zde necítila. Avšak neuvěřitelná, rekordy trhající horka ano. Až, když jsem se do Čech vrátila nastalo, jsem začala vidět podobná témata ve zdejším uměleckém světě jako ve Skotsku. Ovšem mnohem více apelující a odhalující témata ohledně klimatické krize, jež, jak se začíná zdát, je reálným problémem. Umělců, zabývajících se těmito tématy není mnoho, ale i tak se pokusím alespoň několik jejich děl, která byla pro mou uměleckou praxi zajímavá, poodhalit.

Samozřejmě si mohu říkat, že možná žiji v jedné určité sociální bublině a žádná klimatická krize ve skutečnosti neexistuje. Abych si tím ale byla jistá, ráda bych se do tohoto tématu více vnořila, i když si nejsem jistá, jestli se mi pravdu o klimatické krizi podaří najít. Zajímá mě především dění v Česku a Evropě, proto se na ně budu primárně soustředit.

Výsledkem této diplomové práce, kterou pojmám jako obecnější a záměrně zčásti subjektivní esej, je nastínění problematiky zobrazování pustiny ve filmu a výtvarných uměleckých dílech a následné pochopení vnitřních vazeb mezi krajinou/pustinou, environmentálním strachem a nutností jeho vyjadřování v současném umění.

Nejdříve bych se ráda pokusila poodhalit historii zobrazování pustin, jakým způsobem můžeme pustinu chápat a jaký má význam v reálné krajině. Jak si dříve lidé vykládali pojem pustin a jak ji nyní chápeme my.

Krátce projdu historií zobrazování a dobývání pustin. Poté se déle zdržím u současného filmu, díky němuž bych ráda vysvětlila některé mé vlastní domněnky ohledně pustin.

Následně se zaměřím především na současnou českou audiovizí – na několik dokumentárních filmů a uměleckých děl, ve kterých se pokusím nalézt a prozkoumat náznaky pustin. Vysvětlím, jak chápu Českou republiku a její vztah k pustině, jestli se zde pustin nalézají, jak ji můžeme definovat, kde se vzala a jak jejímu rozšiřování v reálném světě zabránit. Může umění v tomto boji pomoci?

V této eseji bych ráda propojila příklady audiovizuálního umění s úvahami nad pozicí člověka vůči pustině v době antropocénu. Jak člověk může vnímat pustinu nyní a jaký vliv na to má historie, čtvrtá průmyslová revoluce, nové technologie či internet?

Závěrem této eseje bych ráda shrnula, jaký dopad může mít audiovizí na environmentální a ekologické problémy a zdali je jeho úloha prospěšná a nezbytná ve společnosti či nikoli.

Pustina a člověk

„Člověk – tedy člověk moderního typu – se objevil před jedním až dvěma sty tisíci lety (v Evropě asi před 45 000 lety). Odjakživa využíval přírodní zdroje, přetvářel krajinu, využíval okolní prostředí pro zneškodňování nejrůznějších odpadů. V posledním období známém jako antropocén se z něj stala síla, která má zásadní vliv na fungování planety: svou činností je schopen zasáhnout do složitých, zdánlivě neovlivnitelných procesů, jako jsou cykly uhlíku, síry, dusíku a dalších prvků, klimatické a hydrologické systémy nebo specifické systémy, jako je např. ozónová vrstva. Dobrých i špatných příkladů z minulosti i současnosti je celá řada: biosférické rezervace, multifunkční lidská sídla s efektivními systémy komunikace, průmyslové zóny s vysoce zacyklenými toky vstupů a výstupů, ale také Aralské jezero, hubení vrbců v Číně nebo ničení deštných pralesů¹.“

Pro pochopení pustiny a jejího významu je nutné nejdříve definovat krajinu a způsob, jak o ní v této eseji budu dále uvažovat. Je dobré si uvědomit, jaký má pustina význam pro krajinu a jaký pro člověka. Vysvětlení pojmu krajiny mi dále pomůže v detailnější specifikaci výrazu slova pustina.

Krajina²

1. území se zřetelem k přírodnímu utváření, kraj
2. obraz zpodobující jeho část, krajinka
3. anat. oblast lidského těla, k. srdeční

Z této definice lze odvodit, že slovo krajina v sobě nese tři významy. Tím prvním je vymezené území nebo region. Tím druhým je pozorovaná scénérie a třetím je specifický celek.

Etymologicky vzniklo toto slovo od všeslovanského slova "krojiti", s významem lem, okraj, vzdálená krajina.³

Slovo krajina bych tedy v jeho původním významu mohla interpretovat jako přetvářený a využívaný prostor v přírodě (krojiti, lem, okraj – tato slova v sobě nesou stopu lidské tvorby), který se dal pozorovat z jednoho místa a mohl být vymezený ze všech stran horizontem. To znamená, že člověk a jeho zrak je brán za střed, za pozorovatele a lidské oko za měřítko toho, co je krajinou. Díky tomu je slovo krajina poměrně subjektivní výraz.

Později se to, jak byl český pojem krajina brán, změnil v souvislosti se vznikem měst a vlastnického práva a po první průmyslové revoluci i se vznikem železnic, továren a hnědouhelných dolů.

Význam slova krajina je v dnešní době interpretován pro mnoho rozdílných věcí. Na krajinu je nahlíženo z mnoha rozdílných aspektů, různými vědami. Koncept

---

¹ HÁK, T. a kol. Metabolismus společnosti, materiály, energie a ekosystémy. Univerzita Karlova v Praze, 2015, s. 9

² Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, Academia, Praha, 2000

³ HOLUB, Josef. Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem ke slovům kulturním a cizím. Praha: SPN, 1978

krajiny by se dal považovat za interdisciplinární, vycházející z kultury, geografie, ekologie, architektury a urbanismu, estetiky, archeologie a dalších.⁴

Krajina se začala dělit na přírodní, městskou a industriální a zem již nebyla jen úrodná či neúrodná, ale obsahovala daleko cennější bohatství, kterého si, do začátku 18. století⁵, cenilo jen malé procento lidí - uhlí.

Dále také můžeme rozeznat pojem kulturní krajina, na jejíž definici si již mnozí experti vylámali zuby. Definujme tedy kulturní krajinu jako něco, co není ani divočinou, ani lidským sídlem.

Podobným pojmem jako kulturní krajina se zabýval v roce 2016 Fotograf festival s podtitulem *Cultura/Natura*, čili *Kultura/Příroda*. Na tomto uměleckém festivalu vystavoval například americký umělec Mark Dorf, který má na pojem krajina názor takový, že *kolem nás již nejsou tři výrazné typy krajiny – přírodní, městská a industriální – ale jen jedna, krajina lidská*.⁶ Jedna krajina obsahující zasněžené vrcholky Himalájí, hlubiny Mariánského příkopu, nekonečně dlouhé sibiřské mokřady, stejně tak jako newyorské mrakodrapy, dubajské umělé ostrovy, barevné věže moskevského Kremlu, ale i hektary umělohmotných skleníků ve Španělsku, míle jatečních budov v Texasu a obrovské komíny jaderných elektráren v Japonsku.

Vše je dle poznatků tohoto umělce vnímáno a popisováno z pohledu člověka a vše je již člověkem ovlivněno, poznamenáno, přetvořeno. Vše bychom tedy měli vnímat jako jeden celek. Jako krajinu antropocénu⁷ a slovo antropocén bychom měli brát jako potvrzení dominance člověka nad přírodou.

Krajinu antropocénu tedy můžeme chápat, jako globalizovanou krajinu. Již nemůžeme oddělit neprozkoumanou krajinu od prozkoumané, neboť všude již člověk vkročil, vše se již pokusil prozkoumat. Pustina je opak toho, co popisuje Mark Dorf, je to opak přírodní krajiny, tu již zdá se máme prozkoumanou, je to opak městské i industriální krajiny, neboť tu jsme vytvořili. *Pustina je neprobádaný, nehostinný a člověkem neobydlený prostor*.⁸

Dejme tomu, že bychom pustinu chápali jako prostor mimo krajinu. Kde bychom tento neprobádaný, nehostinný a neobydlený prostor v současnosti našli? Ve vesmíru? Ten je sice neprobádaný, ale do jisté míry prozkoumaný je – sice ne fyzicky, avšak díky dalekohledům, sondám i průzkumným výpravám lidí o něm víme hodně. Je nehostinný – to je ovšem velmi relativní, neboť ho nemáme prozkoumaný celý, proto je možné, že jsou planety, které by pro lidstvo hostinné byly. Sice je

---

⁴ Kupka, J., *Krajiny kulturní a historické*, Praha, 2010

⁵ „Předpokládáme, že v 18. století probíhala mělká těžba pomocí rýh a šachtic na desítkách hnědouhelných lokalit. (...) Už na sklonku 18. století se ukázalo, že o uhlí je zájem v sousedním, pořádně odlesněném Sasku, a to pochopitelně nejvíc v zimě. Cílek, V., *Krušné hory a podkrušnohorská pánev: Duchovně-hornická perspektiva*, *Frontiers of solitude*, 2016, str. 38

⁶ https://www.lidovky.cz/relax/design/svetovi-fotografave-v-praze-festival-nabidne-desitky-unikatnich-akci-zdarma.A160929_124729_In-bydleni_ape

⁷ Antropocén je navrhovaný termín pro následující geochronologické období po holocénu. Jedná se o období, ve kterém dominují lidé. Parafráze z: *The Anthropocene is functionally and stratigraphically distinct from the Holocene*, *Science* (magazín); 08 Jan 2016: Vol. 351, Issue 6269

⁸ *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, Academia, Praha, 2000

neobydlený, ale člověk se snaží najít způsob, jak v něm vytvořit prostor k obývání. Třeba vybudováním kolonií na Marsu, na nichž NASA již pracuje.

Kde dál bych mohla hledat pustinu? V moři? I na moři v lodích žijí lidé – ne nastálo, bez nutnosti navštívit souš, ale dokáží tam žít v dlouhých časových úsecích. Co dál je považováno za pustinu? Nejvyšší vrcholky hor? I tam žijí lidé, sice v extrémních podmínkách, ale žijí.

Takto bych mohla vzít jakýkoliv prostor, který můžeme nazývat pustinou a, díky samotné definici pustiny, zvrátit jeho chápání jako pustiny. Začíná být jasné, že stejně jako slovo krajina, má i slovo pustina mnoho významů a v této diplomové práci je budu podrobněji zkoumat.

Pokud hledáme pustinu ve smyslu neobydleného prostoru v přírodní krajině, spíše jí tam nenalezneme, příroda je přes všechna svá nebezpečí k člověku stále relativně přívětivá. Z tohoto mi vyplývá, že to jak si často představujeme pustinu, je pouhou idejí pustiny. Přesto ale nemůžeme tvrdit, že pustina neexistuje. Existuje, je však třeba ji znovu nalézt a redefinovat. Dle mých úvah je totiž součástí lidské krajiny, nikoli za jejím okrajem a její význam funguje jen v souvislosti s člověkem.

Vzájemné ovlivňování

Je nezpochybnitelné, že krajina je ovlivněná člověkem a člověk krajinou. Z tohoto lze odvodit dva pohyby vzájemného ovlivňování. V různých etapách vývoje lidstva byl u člověka, a potažmo i v umění, dominantnější spíš jeden či druhý pohyb. V různých obdobích se tendence vzájemného ovlivňování lidí posouvá buď směrem k přírodě či od ní. Buď se člověk snaží být přírodou ovlivněn, nebo se jí snaží ovlivnit. Oba směry pohybu v jednom období se samozřejmě nevylučují a celá společnost nikdy nebyla jednotná, ale hlavní směr tohoto pohybu je nám znám právě díky umění⁹. Tento pohyb je závislý jak na politice, náboženství, tak i na zeměpisné poloze.

Když mluvím o zeměpisné poloze, co tím myslím? Před několika lety jsem se setkala s termínem environmentální krize - tu pocítujeme především v *zemích globálního severu*,¹⁰ jako jsou Severní Amerika, část Asie, Austrálie a Evropa. Lidé, kteří si tuto krizi přiznávají, se snaží být ekologicky uvědomělí. Myslím si, že hlavně díky environmentálnímu žalu, který někteří lidé pocítují již přes více jak třicet let (jak například popisuje ve své knize *Pestří a zelení*, 1994, socioložka Hana Librová), se konečně začíná mluvit o otázkách klimatické změny a krize s tím spojené, nejen v akademickém světě.

I v politice se začíná téma klimatické krize řešit. Jak jinak bychom si měli vysvětlit snahu Evropy, potažmo EU o zavedení norem ve spotřebě plastů, recyklaci, dopravě, omezení emisí CO₂, jež vede až ad absurdum ke snaze zavést pro každého limit spotřeby a emisí CO₂ v běžném životě?

Takzvaná redukce uhlíkové stopy je pojem, se kterým se nejspíš budeme setkávat čím dál tím častěji. Každý produkt je vyroben či vyprodukován díky procesům, ve kterých vznikají emise CO₂. Teoretické fungování řízené redukce emisí CO₂, o kterém se v současné době hovoří především ve Švédsku¹¹, by mělo být následující. Každý člověk by měl určitý limit na své kreditní kartě, který by mu nedovolil denně/týdně/měsíčně vyprodukovat větší než únosné množství emisí CO₂. To znamená, že by mu bylo zamezeno koupit větší než únosné množství produktů, které ovlivňují klimatickou změnu, především podporováním skleníkového efektu. To znamená, že kdybyste si například koupili letenku do Indie, neměli byste již nárok si nic dalšího koupit. Zhruba do konce života vašich dětí.

---

⁹ Ať už z jeskynních maleb o lovení zvěře, či později v rukopisech antických filosofů o přeměnách přírody díky honosným stavbám, až po modernější vize, kdy například umělecký směr secese, který glorifikuje přírodu, se proplétá s futurismem, který je jejím opakem a v něm můžeme vidět odklon od přírody a adoraci techniky a války.

¹⁰ “Common place notion that the world is starkly divided between a prosperous and powerful “global north” and an impoverished and underdeveloped “global south” (with Australia and New Zealand forming southern outposts of the north) receives little support from world maps of socio-economic development.”; <http://www.geocurrents.info/economic-geography/a-global-northsouth-division-in-the-demic-framework#ixzz5yXsztnL1>, Martin W. Lewis, 2011

¹¹ Na jaře roku 2019 švédská firma Doconomy, zabývající se finančními technologiemi, odstartovala zcela první službu, která umožňuje klientům omezovat utrácení na základě denního limitu uhlíkových emisí. <https://udrzitelnyzivot.cz/nove-kreditni-karty-omezuji-utraceni-na-zaklade-emisi-uhliku/> (18. 5. 2019)

Je ovšem toto individuální převzetí viny za klimatické změny východiskem ze současné krize?

Dejme tomu, že připustím, že planeta Země trpí klimatickými změnami, je nezpochybnitelné, že se tento stav musí projevit i v umění, neboť umění vždy reflektovalo dění ve společnosti. Stejně jako krajina ovlivňuje člověka a člověk krajinu, tak i umění reflektuje dění ve společnosti a společnost do určité míry reaguje na kritická sdělení, která může umění obsahovat.

Toto uvědomění si změn v přírodě a lidské zodpovědnosti za ně se dále vyvíjí a umění nemusí být pouze kritické ke stavu přírody, jež ovlivňují lidé, ale může například pouze reflektovat environmentální tíseň či ukazovat environmentální žal, jež někteří pociťují. Environmentální žal¹² popisuje například Hana Librová jako žal podobný umírání blízké osoby, s nímž již nelze nic udělat.

Zároveň se ale film i výtvarné umění někdy snaží nalézt řešení tohoto stavu, často v nových technologiích a vědě. Co je však jasně viditelné - umění nyní mnohem více reaguje na stav přírody.

Jak jsem již naznačovala, existují dva směry ovlivňování – krajina je ovlivňována člověkem anebo je člověk ovlivňován krajinou. Směr, jakým se nyní společnost dominantně ubírá se podle zastánců teorie antropocénu zdá být tím prvním - krajina je ovlivňována člověkem. Člověk ovlivňuje přírodu, kterou vidí jako lidskou krajinu. Krajina pod rukama člověka se mění k jeho obrazu, je komfortnější, je čím dál méně nehostinná, pustina by se měla vytrácet za hranice lidské krajiny.

Stinná stránka této tendence je mizení přírody, jak ve výše zmíněné citaci uvedl T. Hák – člověk mění přírodní procesy. A tak především vlivem člověka se objevuje postupně vyprahávající krajina, kterou můžeme nazvat pustinou. Krajina, jež je přizpůsobená pro člověka, ale přesto začíná být nehostinnou díky přehnané industrializaci, neboť i přírodní aspekt krajiny ji dělá pro člověka příjemnější.

Tento postup vyprahnutí přírody vidí člověk jako život ohrožující a začíná se snažit s tím něco dělat, neboť si uvědomuje, že za tento stav může on sám. To v některých lidech vyvolává pocit viny. Vlastní sebemrškačství tak vede k pocitům zodpovědnosti za přeměnu přírodní a prosperující krajiny v pustinu.

Tato pustina se často zrcadlí ve stavu vnitřní vyprázdňenosti, pustinu vidíme sami v sobě či lidech ekologicky nezodpovědných. Může však za všechny změny pouze člověk a jeho nezodpovědné užívání přírodních zdrojů? Skutečně je lidstvo tak nezodpovědné, nebo pouze nevidí jiné možnosti?

Tomu, že je teorie antropocénu mnohými brána za potvrzení dominance člověka nad přírodou, jak jsem již zmiňovala, protiřečí právě samotná sebereflexe společnosti nad stavem přírody a potřeba zvrátit své vlastní činy.

To, že například Evropská Unie se snaží najít řešení mnohých environmentálních problémů, znamená, že o jednoznačnou dominanci člověka nad

---

¹² „Environmentální žal je psychiatrická diagnóza, je to reakce na ztrátu nějakého přírodního objektu, bytosti nebo biologického druhu. Hana Librová, rozhovor pro Radiožurnál, 30. 11. 2017, <https://wave.rozhlas.cz/hana-librova-ekologicka-situace-je-bezvychodna-tim-spis-si-vazim-spolku-jako-6479985>)

přírodou nejde. On totiž pohyb vzájemného ovlivňování mezi člověkem a krajinou není nikdy jednostranný, je to spíš zacyklený stav, který se podle potřeby mění. Chvilí má člověk pocit nadvlády, jindy prohrává na plné čáře.

Shrnu-li dosavadní úvahy, vychází mi z toho poznatek, že krajina je vymezený, člověkem pozorovaný úsek prostoru. Pustinu můžeme rozdělit na ‚původní‘ pustinu – jak jsme ji znali dříve, která do krajiny nezapadala, nebylo ji totiž možné pozorovat okem, byla neprobádaná a neobydlená - a ‚současnou‘ pustinu, která vzniká díky člověku, je člověkem obydlená, ale zároveň jí člověk opouští právě díky její nehostinnosti či v ní bydlí, ale není v ní spokojen a zůstává v ní jen proto, že nemá na výběr.

Dobývání původní pustiny

Jeden starý zenový příběh vypráví o mistru a žákovi. Mistr myje pro žáka posvátnou obřadní misku, dívá se na ní a leští ji. Žák přemýšlí nad utrpením, jež každý tvor zažívá a pozoruje za oknem urputný souboj o život mezi dvěma orly. Zeptá se svého mistra: „Proč se děje to, co vidím?“ Mistr se soustředí na mytí misky a odpoví „Pro tebe.“

V knize *Kde končí země*¹³ se tři autoři zabývají třemi fenomény – ledem, horami a oceány. Tyto tři aspekty Země by se daly doplnit ještě o poušť, ale i vzduch a vesmír. Všechna výše zmíněná témata vždy zajímala člověka a lidstvo. Všechna výše zmíněná by se dala nazývat pustinou. Krajinami trvale neobývanými lidmi. Jsou to mantinely, které v mnoha aspektech oddělují krajinu. Oddělují možné od nemožného, neznámé od známého, viděné od neviděného.

Příběh o žáku a mistrovi naznačuje, že náš zrak určuje to, co je pro nás důležité a snažíme se pochopit, proč to existuje, proč náš pohled upoutalo právě to, na co se díváme. Díky tomu zjišťujeme nejen co se kolem nás děje, ale i to, co se děje uvnitř nás. Proto to, na co nedokážeme dohlédnout, nás tolik láká. Neprobádaná místa nám mohou poodhalit místa uvnitř nás samých. To mi přijde jako jeden z důvodů, proč byly pustiny dobývány.

Pokud bychom se podívali na krajinu jako na obraz a na pustinu jako na něco za jejím rámem, pustina by byla imaginací, jež v nás vzbuzuje obraz. Stejně jako se část současného výtvarného umění snaží rozšířit rám obrazu, snažilo se i lidstvo tyto krajinné rámy zdolat. Vždy je zdolávalo a toužilo po definitivním pokoření přírody. Což teorie antropocénu potvrzuje. Nyní si začínáme uvědomovat, že již není cesty zpět a tato porážka přírodní krajiny nás stojí více, než jsme čekali, krajina začíná svou proměnou porážet nás.

Pokud jsme tedy pustinu, která, jak jsem již rozvedla, není protikladem krajiny, nýbrž její součástí, vymýtili, co jsme získali? Nový typ pustiny - pustinu antropocénu, pustinu uměle vytvořenou lidmi, která byla původně lidmi obývaná, postupem času se z ní ale musí člověk odstěhovat, přesunout se do krajiny, jež je stále životaschopná.

Pustina, stejně jako každý jiný typ krajiny, není jen fyzický prostor, je to také představa, jejíž součástí je emoce, nějaký duševní pochod. Pustina může být pojímána jako archetyp strachu z odlišnosti, z něčeho neznámého a zároveň znamená probouzení touhy po jejím zdolání, po dobytí a pochopení jejích principů.

Pokud si v novější době tedy pustinu lidstvo samo tvoří svým nezodpovědným plýtváním přírodními zdroji, znamená to, že je to pustina, kterou zná a není to neprobádané, nehostinné místo. Tímto se původní, téměř romantické pojetí pustiny odděluje od současné pustiny, na které není co zdolat, neskrývá v sobě téměř nic neznámého, co by bylo třeba odhalit.

Zde se nám do rovnice ovšem znovu dostává ono vzájemné, nekonečné a zacyklené ovlivňování člověka přírodní krajinou a krajiny člověkem. Lidé svou akcí

---

¹³ Willis, T., Hindley, G., Proujan, C., *Kde končí země*, Albatros, Praha, 1980

promění část přirozených procesů, tím vyprovokují reakci přirozenou, která je ovšem lehce proměnná. Jako příklad mohu uvést zjištění vědce *Montserrat Souáreze Rodrigueze*¹⁴ z univerzity v Mexico City o vrabcích domácích a pěnkavách obecných a jejich vztahu k cigaretovým nedopalkům.

Nedopalky cigaret jsou v přírodní krajině něčím toxickým, něčím co tam nepatří. Několik druhů ptáků ovšem zjistilo, že jim jsou tyto toxiny ku prospěchu - ničí parazity v jejich hnízdech a tím chrání čerstvě narozená mláďata. Tak ptáci začali nedopalky záměrně sbírat, vybírat z nich plst' a stlát si jimi hnízda.

Rodriguez se svým týmem zkoumal vliv nedopalků na roztoče, jeden z hlavních parazitů u ptáků tak, že dospodu hnízda nalepil topné tělíčko s lepivým povrchem. Teplo nalákalo roztoče a tím bylo zjištěno, že hnízda, která obsahují nedopalky, mají o 60% méně roztočů než ta, jež nedopalky neobsahovala.

Jako další příklad mohu uvést hormonální antikoncepci. Hlavním způsobem jak hormonální antikoncepce funguje, je, že se do ženského těla dodávají extra dávky hormonů estrogenů. To na tělo působí tak, že má pocit, že se stále nachází ve stavu gravidity, a tím zabraňuje vajíčkům, aby byla oplozena.

Je třeba si uvědomit, že to jsou v laboratořích uměle vyprodukované estrogény, to znamená, že jsou to typy steroidních estrogenů, jejichž přebytek v přírodě má úplně jiný vliv na organizmy než přirozeně produkované hormony. Tyto do ženského těla přijímané estrogény ovšem tělo postupně vyplavuje společně s močí, když je již nepotřebuje. Tak se steroidní estrogény dostávají do odpadních vod a pak dále do vodních toků a do těl ryb.

U některých druhů ryb byly již zaznamenány pohlavní mutace a tím snížená reprodukce. Jako jeden z důvodů vědci uvádějí právě hormonální antikoncepci, ale také chemikálie, které do jisté míry mohou být díky čističkám vod redukovány, ovšem ne stoprocentně. Na hormony na rozdíl od chemikálií tyto čističky nereagují.

Na téma mutací ryb probíhal výzkum¹⁵ na britské University of Exeter, kde v roce 2017 přišli se zjištěním, že minimálně jedna pětina samců ryb v anglických řekách je intersexuálních či hermafroditních. Tyto pohlavní změny jsou obvykle velmi ojedinělé a vzácné. Tyto nově objevené změny v organizmech ryb vedou ke špatnému stavu spermií rybích samců a snížení páření, což má za následek celkové snížení stavu ryb.

Vrátím-li se tedy zpět k problému touhy dobývat pustinu, ovlivňovat jí a přetvářet, zjistím, že následkem popisovaných změn, se sice pustina mění, ale to, jakým způsobem to udělá, je často na člověku nezávislé. Zajímavým způsobem je právě podobná problematika zpracovaná ve sci-fi seriálu *Stranger things*.

Tento seriál znázorňuje dva světy – jeden náš lidský, ovládaný lidskými hrdiny a druhý, zmutovaný, který se odehrává v paralelním prostoru – dalo by se říci v pustině, neboť v tomto světě žádný člověk nepřežije, kromě jednoho dítěte, které je pak i v lidském světě stále ovládáno mutovanými silami. Navíc se seriál odehrává

---

¹⁴ <http://vtm.e15.cz/nedopalky-odhazujte-na-zem-priroda-vam-podekuje>

¹⁵ Adeel, M., Song, X., Wang, Y., Francis, D., Yang, Y., Environmental impact of estrogens on human, animal and plant life: A critical review, *Environment International*, 2017; dostupné na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0160412016304494>

v osmdesátých letech – v letech velkého posunu vývoje internetu, období největšího růstu firmy Monsanto a jaderného strachu, nejen tyto problémy dodávají seriálu přesah do současnosti.

Za propojení obou světů v tomto seriálu může člověk a jeho touha dobývat nepoznané. Prolomení bariéry mezi alternativním, zmutovaným světem a možnost dostat tak neznámé tvory do reálného světa jsou hlavními hrdiny brány negativně. Pro diváka jde o zajímavou podívanou a pouhou fantazii. To, co se v seriálu odehrává, může být ale i alegorie na současný stav věcí, kdy mutace tvorů, měnění jejich DNA struktury, se skutečně kvůli člověku v realitě děje.

Seriál naznačuje, kde se mohla i v našem světě stát chyba. Že touha po objevování nadpřirozených sil, nebo jednoduše touha po objevování toho, co je mimo náš svět, mimo krajinu, kterou známe, se nemusí vyplatit. Je to do určité míry varování před touhou po moci, kterou mohou nové technologie a nové objevy v lidech vzbuzovat. Tento přístup ale zároveň s sebou nese patos strachu z nových objevů a varuje před snahou jít proti přírodě.

Když se vrátím zpět ke krajině a tomu, co bylo v minulosti nazýváno pustinou, je možné k tomu dodat pár zajímavých věcí. Dříve překročení hranice krajiny do pustiny znamenalo rozšíření jak krajiny jako takové, tak posun v chápání fyzických a mentálních limitů člověka. Člověk díky tomu, že mohl vidět dále a více, dokázal blíže pochopit přírodní procesy a zároveň nahlédnout za hranice prozkoumaného prostoru i za hranice svých vlastních fyzických a mentálních sil.

Když první Evropan v roce 325 př. n. l., řecký matematik Pytheas z Massilie¹⁶, který se odvážil vydat k severu, k dnešní Arktidě, ale nakonec ‚pouze‘ obeplul Británii, vyprávěl o tom, že na severu od května do července nezapadá slunce, nikdo mu nevěřil. Evropané se domnívali, že celý sever je pokryt ledem a většina považovala Pytheasova slova za výmysly bujně fantazie, pouhou imaginaci. Pytheasovi to ovšem rozšířilo jeho pohled na svět.

V dnešní době nám přijde neuvěřitelné riziko, jaké první polární badatelé podstupovali při putování po Arktidě. Museli se na cestu na severní pól vydávat jen v zimě, neboť toto nejstudenější a nejtemnější období zaručovalo nejpevnější led, po kterém jediném se dalo postupovat¹⁷. Mohli se spoléhat pouze na kompas, mapy v té době ještě nebyly, na saně a tažné psy. Tato představa nám může připadat neuvěřitelná proto, že jsme již Arktidu prozkoumali a naše současné stroje a technologické vynálezy umožňují téměř každému, kdo se na výpravu na severní pól odhodlá, ji dobýt. Čili přírodní pustina přestává být pustinou, neboť ji již známe.

Některé nedostupné hory, stejně jako ledová království, byly opředeny mnohými tajuplnými bájemi, byly brány jako sídlo bohů a hrozivých sil, které měly za příčinu nevysvětlitelné jevy jako laviny či sopečné výbuchy. Nikdo se v dávných dobách neodvažoval na tyto bájně hory vystoupat.

Na posvátné hory se odvážili jen ti nejstatečnější, a tak jsou dodnes známy pověsti o nich. Například o Mojžíšově výstupu na horu Sinaj v Bibli či Herkulesově výstupu na Olymp. Všichni tito hrdinové starých dob byli za nápad vylézt na horu

---

¹⁶ Willis, T., Hindley, G., Proujan, C., Kde končí země, Albatros, Praha, 1980, str. 11

¹⁷ Willis, T., Hindley, G., Proujan, C., Kde končí země, Albatros, Praha, 1980, str. 11

bráni za blázny. Když se z hory vrátili živí, byli bráni za polobohy. Dodnes většina horolezců bere zdolávání hory za takřka posvátné, není tedy divu, že fenomén horolezectví vzniká až na počátku 19. století.

Začátkem osmnáctého století se téma krajiny a krajinomalby přesouvá z plátna zpět do krajiny. Měšťané inspirováni tématem 'ideální krajiny', který se v malbě v té době vyskytoval, měnili své pozemky v zahrady, vzniká zahradničení jako hobby. V roce 1734 básník Alexander Pope napsal bouřlivé vyjádření „Veškeré zahradničení je krajinomalbou!¹⁸“. Francouzské zahrady si například braly jako inspiraci kulisy divadelních her, naproti tomu anglické zahrady byly inspirovány více „přírodními“ scenériemi malířů, jako byl například Claude Lorraine.

V dnešní době je odkaz na toto období také znatelný. Ekopragmatické přístupy, na rozdíl od těch environmentálně žalostných, vycházejí právě z pojetí přírody jako zahrady, kterou lze měnit k obrazu svému. Tyto ideje jsou v čemsi krásné – vedou z pocitu environmentálního žalu k víře, že člověk a jeho technologie dokáže zvrátit záhubu lidstva a přiblížit vítězství člověka nad přírodou, čili doba antropocénu vyhraje.

Jestli lidstvo, jež si všechny tyto změny uvědomuje a mapuje, je kladný hrdina, pak je ale zároveň záporným v tom, že důvěřuje více vlastní invenci, narušuje procesy, jež ho stvořily. Příroda si toto narušení neuvědomuje, stabilizuje se a stále se mění. Je negativním hrdinou v tom smyslu, že škodí právě invencím lidstva, není předvídatelná. Přírodní cykly právě proto, že se mění, jsou nebezpečné. I ona pustina, kterou si lidstvo představuje jako dobytou, se přírodě daří znovu obnovit v pravém srdci lidského světa.

V seriálu *Stranger Things* je jasné, že zmutované síly, které jsou vizualizovány jako ne-přírodní, mimo-zemské a jejich stoupenci jsou považováni za záporné hrdiny a děti a jejich rodiče, jež se snaží onu přírodní, lidskou podstatu na zemi zachovat, jsou kladnými hrdiny. Co ale není jasné, je, kdo je kladným a kdo záporným hrdinou v realitě lidského světa, neboť náš svět je mnohem složitější a nelze ho jednoduše vložit do jednoho rámu a pozorovat z perspektivy diváka, neboť všichni zde jsme herci.

„Paměť krajiny je spojena s tím, že krajina má kybernetiku, tj. má zcela určitý specifický způsob sebeřízení. Děje v krajině se odehrávají v určité soustavě dynamicky uspořádaných interakcí a to vede k určitému stylu uspořádaného chování.“¹⁹

Současná pustina a film

V této teoretické práci se zabývám krajinou jako kombinací pozorované scenérie a specifického celku. Tím specifickým celkem je pustina. Zajímá mě přitom pustina prožívaná lidmi a její způsoby vyjádření ve filmu a ve výtvarných uměleckých dílech. Mým cílem není zpracovat systematicky historii a všechny možné typy vyjádření pustiny v audiovizuálních dílech, ale uvažovat o některých výrazných příkladech a tendencích a použít je pro další promýšlení tématu.

---

¹⁸ Harper, G., Rayner, J., *Cinema and Landscape*, Chicago, 2010, str. 22

¹⁹ SÁDLO, J. Krajina jako interpretovaný text. In: BRŮNA, V., BENEŠ, J. (eds.). *Archeologie a krajinná ekologie*. Most.: Nadace projekt sever, 1994

Jak jsem již přiblížila, současná pustina nemusí být zobrazena pouze přírodním typem krajiny, jako je poušť, sopečná krajina, či ledovce, může být jednoduše prostorem s absencí lidí. Pro mě jedním z nejvýraznějších vyjádření pustiny ve filmu v době, kdy pustina byla vyjadřována ještě převážně prázdnotou nehostinnou přírodou, byl začátek filmu Ingmara Bergmana Lesní jahody (1957), kde je pustinou prázdné město, ve kterém se nachází pouze hlavní hrdina. Je to snový výjev, který v divákovi ale zanechává pocit prázdnoty, kterou hlavní hrdina prožívá.

V kultovním filmu Blade Runner (1982) je pro hlavního hrdinu pustinou absolutně přeplněné město. Toto fantazijní město budoucnosti je pro něj nehostinné a nepřátelské. V současnosti ve filmech můžeme pustinu nalézt krom těchto dvou příkladů, které filmový průmysl samozřejmě dál využívá, i reálné město, které oproti Blade Runnerovi není tak přeplněné, ale ani zející prázdnotou jako v Bergmanově Lesních jahodách.

Jako příklad uvedu film Under the skin (2013), jehož začátek se odehrává v poklidném městě Spojeného Království, do kterého ovšem hlavní hrdinka, Scarlett Johanson nezapadá. Je sice pravda, že v tomto filmu Johanson ztvárňuje mimozemskou entitu převlečenou za ženu, jež láká muže, aby je zahubila (podle knižní předlohy je posílá na domovskou planetu, kde se jimi živí), reálně ale strach nevzbuzuje ona, nýbrž způsob, jakým se lidé chovají.

Za pustinu v tomto filmu můžeme považovat jak město Glasgow, ve kterém se děj odehrává a kde je většina mužů vyobrazena jako chtíčem motivované bytosti bez hlubší emocionální roviny, ale také lesy, do kterých se mimozemšťanka uchýlí pro pocit bezpečí. I ty se stávají pustinou, ve které ani ona ani lidé žít nemohou.

Na konci filmu mimozemšťanka umírá a tím se Země stává pustinou pro její druh – je nehostinná – ale divák si uvědomuje, že nejen z přírodní krajiny, ale i z krajiny městské se může stát pustina a to díky predátorům, kteří vybijí vše živé. Za největšího predátora je mnohdy považován člověk, který svým jednáním dokáže přeměnit jakoukoli krajinu v nehostinnou. Dalo by se říct, že člověk je predátorem krajiny, strůjcem pustiny.

Na příkladu Lesních jahod mi vzniká úvaha nad tím, že pustina v uměleckém díle může existovat také pouze v hlavě hlavního hrdiny. Může to být jen pocit znázorněný prázdnotou, nehostinností, s kterým je spojen pocit strachu.

Z příkladu filmu Under the skin pak mohu teoretizovat o tom, že tento pocit strachu z pustiny může prožívat hlavní hrdina nejen ve snových sekvencích, ale i v reálném prostředí všedního života. A nemusí být v krajině osamocen, může být obklopen ostatními lidmi, a přesto ona krajina bude mít ráz pustiny. Z tohoto filmu mi také vyplývá paradox – člověk se současné pustiny vlastně bojí, přestože je on sám jejím stvořitelem.

Z uvedených příkladů tedy mohu teoretizovat o tom, že se pustina se může objevovat ve filmu či v mnoha podobách, hlavním činitelem, jež určuje, co je pustina, by pak mohl být pocit strachu a jakési vnitřní prázdnoty hlavních hrdinů.

Uvedu ještě jeden film, který se mi jeví jako zajímavá sonda do problému strachu z neznámého a prázdnoty, a to je dokument The Visit.

Hlavní zápletka je navštívení planety Země cizí civilizací. Jsou vyzpovídáváni vědci a odborníci, kteří odpovídají na otázky, co mají lidé, politici, vědci dělat při nečekaném objevení cizí vesmírné lodi blízko planety Země. Všichni respondenti jsou zvědaví, co se bude dít dál, vymýšlí plány jak komunikovat s cizími entitami a zároveň jak ubránit Zemi při možném útoku či jestli není vůbec nejlepší začít s útokem jako první.

V závěru imaginární vesmírný koráb odplouvá bez jakéhokoli vysvětlení a všechny zaplavuje pocit smutku a prázdnoty a nevysvětlitelného žalu z nepoznání něčeho, o čem si ale nebyli jisti, zda to chtějí poznat.

Podobné mi to přijde i se současnou pustinou – na jednu stranu chceme odhalit, co skrývá, chceme ji znovu dobýt, na druhou stranu nám strach z ní nedovolí ji znovu obydlet a pokusit se zachránit to, co zbylo z přírody v ní.

Současná reálná pustina tedy nemusí být ve filmu a audiovizuálních dílech znázorňována jako původní pustina – jako místo nehostinné pro lidi. Přestože je původní pustina stále v audiovizi využívána, současnou pustinu v dominantním trendu můžeme rozeznat především v podobě strachu hlavních hrdinů z prázdnoty či existenciálního strachu.

Pustina lidská

Georges Didi-Huberman, současný francouzský filosof, napsal roku 2009 krátký text *Non-knowledge of the passer-by*, který se zabývá tím, je-li důležitější snažit se rozluštit obsah malého obrázku, visícího na stěně, který nás mine, když kolem něj projdeme, ale který má na nás takový vliv, že ho chceme vidět znovu nebo je důležitější pochopit význam před námi se rozprostírající veliké a nehybné krajiny vedoucí od horizontu k horizontu?

Pochopitelně je v lidské přirozenosti zabývat se menšími a méně složitými otázkami a problémy, které jsou aktuální v danou chvíli. Přestože jsou pomíjivé a ve sledu větších událostí mohou zaniknout a pozbyť důležitosti, je však třeba si uvědomit, že i ony přispívají a jsou součástí většího celku, který sestává třeba i z tisíce menších problémů.

Přijde mi, že rozluštění významu malého obrázku na stěně je stejně důležité, jako chápání velkého celku. Bez vyřešení malých problémů se k celku nikdy nedostaneme. Nikdy si však nemůžeme být jisti, že celek chápeme dostatečně objektivně, zato jednu malou jeho část se nám může podařit pochopit, i když i to je často subjektivní.

Takto můžeme nahlížet i na vyjadřování pustiny v uměleckých dílech – každý umělec jí vyjadřuje trochu jinak, každý obrázek, ať už hýbající se či nehybný, dokáže ve výsledku přidat část mozaiky a vytvořit současnou pustinu, jak vypadá a kolik má ve skutečnosti podob.

V americké pop kultuře se pustina přesunula z pouště westernových zobrazení jak na předměstí, která jsou často vyobrazována jako místa chudoby, tak do vesmíru, který stále skýtá nekonečno a strach z neobydleného a člověkem nepoznamenaného světa.

V evropské kultuře je reálná pustina ve svém původním významu neexistující pojem. Jak jsem již nastínila, pustina v dnešní době, v dnešní Evropě je spíše umělou pustinou. Nebo lépe řečeno je pustinou lidskou. V evropské krajině ji můžeme vidět nikoli jako poušť či ledovce, ale jako opuštěná sídliště, rozpadlé továrny, povrchové doly, záplavové oblasti, oblasti kolem velkých tepen dálnic.

Co je na lidské pustině zvláštní, je to, že může mít mnoho podob. Díky tomu je těžké jednoduše definovat, co je to současná lidská pustina. Jako pustina může být znázorněná například i pláň zarostlá trávou. Tráva nemá takové schopnosti fotosyntézy jako například stromy, příliš proto nepřispívá k čištění ovzduší, nepřináší obživu, na rozdíl od okrasných květin není dekorativní, musí se sekat a zalévat aniž by z ní byl větší užitek. Přesto je ve městech téměř všude vysazena. Je to pouze estetický přírodní komponent, který je do jisté míry praktický. Pokud půjdu do ještě většího extrému, mohu říci, že vysazením trávy na všech volných plochách se z těchto částí města může stát pustina vytvořená člověkem.

Tato domněnka ovšem nemá nic společného s pustinou přírodní. Přestože pro člověka ve městě je pláň zarostlá trávou nevyužitý potenciál půdy, pro menší organizmy to může být ideální místo k životu. V trávě jistě vzniknou malé ekosystémy tvořené organizmy, na nichž mohou být závislé vyšší živočišné druhy,

například ptáci. Je tedy třeba si uvědomit, jak veliký je rozdíl mezi lidskou pustinou a pustinou ‚přírodní‘. Pustina přírodní v absolutním slova smyslu neobyvatelného místa dle mého názoru na Zemi neexistuje. Přeci i na pouštích nalezneme jak faunu, tak flóru. I v arktických oblastech existují propojené ekosystémy. I na nejodlehlejší ostrovy Atlantického oceánu se dostaly organizmy, které bychom tam nečekali.

Za pustinu, která je neobydlitelná jak člověkem, tak jinými organizmy, bychom mohli považovat krajiny zasažené nějakou katastrofou, ať už požárem, záplavami či katastrofou jadernou, zkrátka naprostým změněním rázu původní krajiny a tím vymýcením původních organizmů a zničením po dlouhá staletí budovaných ekosystémů.

Zaměřím-li se na Evropu, za jednu z nejznámějších pustin způsobených člověkem by mohla být brána krajina kolem Pripjati. Po jaderné katastrofě v Černobylu se z této krajiny stalo synonymum radioaktivity způsobující mutace organizmů a smrt. Zákaz vstupu, opuštěná sídliště a vlastně celé jedno město zející prázdnotou vzbuzuje dojem, že se jedná o pustinu, ve které by člověk brzy zahynul.

Dokumentární film Vlci v Černobylu (2011) ovšem naznačuje, že organizmy žijící a přežívající v této oblasti na tom nejsou nijak špatně. Díky eliminaci lidí zde mají šanci organizmy, které by naopak byly lidmi eliminovány. Samozřejmě procento nádorů a rakoviny u živočichů je větší a jistě i změny v rostlinách by se daly najít, na druhou stranu zde chybí největší predátor – člověk, a tak například vlci mají možnost nekontrolovaného pohybu, volného lovu a nerušeného rozmnožování. Z toho vyplývá, že zde není pustina přírodní, pouze pustina lidská.

Po odvysílání seriálu Černobyl vzrostla turistická návštěvnost míst okolo Pripjati o 40%²⁰. Možnost, že by se do těchto míst člověk v dohledné době vrátil natrvalo, není příliš vysoká. Ovšem stupeň turismu na tomto místě může znovu způsobit narušení již tak velmi křehkých ekosystémů.

Vrátím se zpět k Didi-Hubermanovi a úvahám o tom, je-li důležitější pochopit malý obrázek na stěně, kolem kterého projdeme, nebo před námi se rozprostírající krajinu. Má odpověď je jednoznačně pochopit onen malý obrázek, který nás zaujme. Je důležité všimnout si detailů, které mohou nám lidem pomoci pochopit skryté procesy v přírodě, díky nimž jsme stále naživu.

---

²⁰ <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-chernobyl-tourism/hbo-show-success-drives-chernobyl-tourism-boom-idUSKCN1T51MF>, 4. 6. 2019

Vývoj přírodní krajiny v americkém filmu

„ Na konci desetiletí (osmdesátá léta) se živí herci a animace propojili, jak symbolicky, tak i technicky. Když jsme měli opravdového živého hollywoodského herce, ztělesňujícího roli prezidenta Spojených států, snad nebylo žádným překvapením, že zaměňování obrazů a reality rychle stoupl. 80. léta nás připravila na digitální éru morfování, která započala v 90. letech, a od té doby nelze věřit žádnému obrazu, ať už působí sebevíc autenticky.“²¹

Krajinné stereotypy se ve filmu nacházejí v několika podobách. V hollywoodském filmu můžeme vidět několik stereotypů – divočinu, vesnici, malé město, předměstí a metropole. Tyto stereotypy jsou brány buď pozitivně či negativně, závisí na současném trendu pojetí krajiny a vnitřním přesvědčení režiséra.

Divoká příroda/divočina je často zobrazována v pohádkách či hororech jako zdroj nerozumu, šílenství či nelidské anarchie. To vychází například z pohádek bratří Grimmů. Krásným příkladem je Blair Witch Project, ve kterém jsou 'neprobádané lesy' zdrojem strachu a sídlem temné čarodějně moci. O co je tento falešný dokument absurdnější, je fakt, že se odehrává v temných lesích, jež jsou ve skutečnosti řídké zalesněné prostranství Marylandu.

Tvůrci tohoto filmu se nesnažili o originální pojetí divočiny, ale pouze utvrzují diváka v pocitu strachu z neznámé, neprobádané krajiny opředené pověstmi. Ve své podstatě utvrzují střední třídu žijící na předměstí o jejich představě bezpečí ve vlastním domově a podřívají touhu po objevování přírody.²²

Tento trend dramaturgie přírody v americkém filmu v devadesátých letech se v nultých letech přesunul do adorace velkoměst²³, touhy po rozvoji technologií a nové milénium pro mnohé znamenalo přemýšlení o budoucnosti.

Čtvrtá technická revoluce, kterou jsme po roce 2010 začali pociťovat, nám tyto technologie poskytla. V evropských zemích nám přinesla dotykový displej na telefonu, přístroje na zobrazování 3D reality, fotoaparát ovládaný přes bluetooth, pračky nastavitelné přes wifi, ale hlavně internet přestává být něčím naučeným, ovládání mobilního telefonu, počítače, ipadu a čtečky taktéž, stávají se naší součástí, mluvíme tedy o době postinternetu.

Každá technická revoluce v sobě ovšem nese jak nadšení z pokroku, tak strach z budoucnosti. V tomto případě se nám vrací strach ze strojů, z umělé inteligence, která by si nás jako lidstvo mohla teoreticky jednou podrobit.

Zatímco tento strach z technologií patřil k dominantním motivům v umění předcházejících desetiletí, v současné době se tento strach změnil ve strach environmentální. Strach z úbytku vody vede k regulaci spotřeby vody v industriálním

---

²¹ MONACO, J. Jak číst film. Albatros plus, Praha 2004, s. 368

²² Kennedy, Ch., Kennedy, T., Kennedy, M., Science Fiction/Fantasy Films, Fairy Tales and Control: Landscape Stereotypes on a Wilderness to Ultra-urban Continuum, Cinema and Landscape, Chicago, 2010, str. 280

²³ Kennedy, Ch., Kennedy, T., Kennedy, M., Science Fiction/Fantasy Films, Fairy Tales and Control: Landscape Stereotypes on a Wilderness to Ultra-urban Continuum, Cinema and Landscape, Chicago, 2010, str. 280

podnikání, tání ledovců vede k uvědomění si dopadů skleníkového efektu a tím pádem ke snaze o regulaci CO₂ v ovzduší, strach o úbytek ropy vede k jejímu zdražování, a společně s regulováním emisí CO₂ rozvoji průmyslu s elektromobily. Nacházíme se v období, kdy příroda určuje, jak se člověk bude chovat. Nacházíme se na pomezí ekonomické krize, která je do značné míry způsobena environmentálním strachem.

Česká krajina, české umění, česká pustina

Česká společnost a krajina

Při seizmické katastrofě v roce 2004, jejímž důsledkem vznikly vlny tsunami v Indickém oceánu, byli občané České republiky jedni z nejštědřejších. Přes DMS se tehdy vybralo přes 50 milionů korun.²⁴

V současnosti je v Čechách nedostatek adekvátních domovů pro seniory, chybí hospice pro terminální péči o pacienty, zdravotní sestry stále odcházejí za lepšími platy do ciziny, průměrná mzda v Čechách by měla být 32 466 Kč, tolik si ale v realitě vydělá jen zlomek zaměstnaných.²⁵

Toto je jen pár problémů tížících současnou českou společnost. Nejsou to nevyřešitelné problémy, ani nejsou život ohrožující. Jsou to ale problémy, které nelze vyřešit jednoduše zasláním malé částky na transparentní účet České republiky.

Zdá se, že to je jeden z důvodů, proč Češi raději investují peníze do řešení velkých katastrof, jež jsou vzdáleny tisíce kilometrů než malých problémů, které se jich osobně dotýkají. Museli by se do těchto problémů osobně zapojit, nejdou vyřešit ze dne na den penězi a ani tím, že jdou volit. Češi by se museli dlouhodobě zabývat problematikou politické situace ve vlastní zemi. Zajímat se o to, zdali zvolení politici skutečně dodržují své sliby.

Tato častá nevědomost a neznalost socio-kulturních problémů vlastní země a fakt, že jednorázová finanční pomoc je jednodušší než aktivní občanský život, kterého je potřeba k vyřešení těchto problémů v Česku, svědčí o tom, že lidé raději upřednostňují instantní pocit, že někomu pomohli, což zaslání DMS či přispívání na charitu rozhodně přináší, než pochopení a vyrovnání se s vlastními problémy uvnitř jejich země, jak ve svých textech uvádí například Slavoj Žižek.

Co mají tyto problémy společného s pustinou? Přemýšlím o tom, jak se česká společnost cítí. Připadá mi, že identita Čechů není definovaná naší zemí, krajinou, ve které žijeme. Připadá mi, že ztráta české identity má mnoho co dočinění s tím, jak česká společnost přemýšlí, jak je definovaná a že je spíše individualistická než komunitní.

Česká republika se nachází ve středu Evropy. Nemáme moře, jen řeky. Většina řek, která Českou republikou protéká, pramení u nás a v momentě, kdy se mění ve velká koryta, mizí za hranicemi. Téměř žádná velká řeka k nám nepřitéká z okolních států, což znamená, že čerpáme a využíváme vodu pouze ze své vlastní země. Využíváme podzemních vod, ale protože podzemní voda není nevyčerpatelná, měli bychom se snažit najít i alternativní řešení, která by nám pomohla zachovat stávající stav pitné a užitkové vody a tím zachovat přírodní ráz naší krajiny.

Česká krajina krom vody nabízí velmi úrodnou půdu, především v Polabí, kde se nachází černozem. Ale ani úrodná půda není na věčné časy a je potřeba se o ni náležitě starat.

---

²⁴ zdroj: <https://byznys.ihned.cz/c1-61985160-10-let-dms-lide-poslali-textovkami-na-dobrocinnost-pres-430-milionu-korun>

²⁵ zdroj: Český statistický úřad

Správný způsob hospodářství byl ale narušen, především v dobách Československé socialistické republiky, kdy veškerá půda začala být využívána jako monokultura – z malých políček, na kterých každý hospodář pěstoval rozdílné plodiny, které mezi sebou interagovaly – vznikla velká pole opečovávaná zemědělskou jednotou.

Pro efektivitu práce se na několika hektarech pěstoval jeden druh rostliny. Špatným způsobem orby pak docházelo k erozi půdy – čili půdě prospěšné látky byly díky dešťům odplavovány do řek. A tak bylo zapotřebí přihnojování, s tím, že přírodní hnojiva často nestačila a tak s nástupem pesticidů byla využívána v hojně míře i právě tato, dusíkatá hnojiva. Toto, vůči přírodě nešetrné hospodaření s půdou, vedlo, krom již zmíněné eroze, k znečišťování řek.

„Existuje mnoho způsobů, jakými by se dalo zastavit ubývání vody v naší zemi, což je jedním ze současných problémů v řešení ministerstva zemědělství. Jedním z nich je například efektivní využívání dešťové vody, především pak vody z přívalových dešťů – vody, která krom toho, že je okamžitě spláchnuta do řek a ztrácí se v moři, kde díky slanosti již není pro člověka téměř využitelná, přispívá ještě k erozi půdy“, jak v rozhovoru pro Radiožurnál uvedl Petr Sklenička.²⁶

Jedním z problémů, jak jsem již teoretizovala, může být ztráta nacionality, uvědomění si náležitosti k nějakému národu, k zemi, k půdě. Právě vztah s obývaným prostorem je jeden z hlavních komponentů nacionality. Jsme národem, který byl z velké části vykořeněn. Ať už při vystěhování Čechů a Němců ze Sudet, tak i následnou proměnou různých částí území ve vojenské prostory, nebo odsunem vesnic kvůli těžbě uhlí či uranu.

Práce v zemědělství, stejně jako život na vesnici, není příliš zajímavý pro mladší generace Čechů. A tak to, že v Čechách ubývá vody a že hynou stromy následkem sucha, pozná člověk žijící ve městě možná tak na cenách brambor či na tom, že je v létě opravdu horko. A tak se z Čech možná stane pustina, zjistíme až, když se budeme péct ve vlastním potu, náznaky tohoto procesu proměny české krajiny v pustinu tu jsou několik let.

---

²⁶ Klimatická změna má náskok. Hrozí i nedostatek pitné vody, varuje rektor České zemědělské univerzity, 28. 8. 2019, zdroj: <https://radiozurnal.rozhlas.cz/klimaticka-zmena-ma-naskok-hrozi-i-nedostatek-pitne-vody-varuje-rektor-ceske-8045279>

Seriál Pustina

V českých kinech jsou často úspěšnější filmy z americké produkce, které nejsou nikterak scénářisticky inovativní a soustředí se na problémy, se kterými nemá český člověk mnoho společného spíše než české filmy. Tak se z nás stávají odborníci na americkou politiku, válku gangů v New Yorku či odpůrci konzervativní strany. Ale o českých problémech, které se dějí vedle nás, v naší zemi víme málo. Filmy české produkce, které mají silný sociální kontext, nejsou tak navštěvované jako ty americké.

Proto vždy, když se objeví nějaký český film či seriál, jehož úspěšnost předčí ty americké, jsem zvědavá, jestli je onen úspěch zasloužený a dílo je opravdu výjimečné, či pouze vyniká mezi českými filmy/seriály a proto je o něj takový zájem.

Jedním z výraznějších projektů je seriál Pustina, jehož první díl byl uveden v roce 2016. Je zajímavý především surovostí zobrazování krajiny severních Čech (kde přesně se seriál odehrává, není blíže specifikováno).

Vyprázdňenost krajiny, která hlavní hrdiny Pustiny obklopuje, se v nich často zrcadlí. Hlavní postavy tohoto seriálu se potýkají s tíhou osudu krajiny, jež by měla být určena k těžbě uhlí. Fiktivní obec Pustina, ve které se seriál odehrává, navozuje atmosféru bezútěšných povrchových dolů severních Čech a Mostecka. Ale zároveň se odehrává na hranicích s Polskem – seriál tak řeší tři problematiky najednou – ekologické problémy v podobě těžebního průmyslu, etické v otázkách vykupování pozemků běžných lidí k těžbě a existenciální, jež jsou naznačeny bezútěšnou situací nezaměstnaných obyvatel, prostitucí a drogami, které jsou pašovány z Polska.

Tento seriál odhaluje chování člověka v pustině, v prostředí, jež je chudé na základní lidské potřeby, na přírodu. To je asi nejděsivější na tomto skoro realistickém odhalení rázu krajiny, jež je pustá – jak se člověk bude chovat, dojde-li skutečně k tomu, že na Zemi nebude nic jiného než sucho a pustina.

V realitě je krajina kolem Mostu na jednu stranu málo obydlená, na druhou stranu je jednou z nejvíce zneužívaných. Obyvatelstvo je málo vzdělané a zároveň je to oblast s největší mírou nezaměstnanosti (kolem 5,8%).²⁷

Tento osud ale není pouze případem Mostecka. Podobný osud má většina území bývalých Sudet. Na polských hranicích existuje zmíněný problém s pašováním farmaceutik do Čech, jež jsou používány k výrobě pervitinu a následně převáženy do Polska či Německa k distribuci. Věčný koloběh kriminality, nedostatečné vzdělanosti a nezaměstnanosti vede k vyliďování. Kde ale tento koloběh začal?

Počátky můžeme vidět právě v problematice Sudet. Území, jež bylo obývané jak Němci, tak Čechy bylo za protektorátu Čechy a Morava vyliďněno a osídleno Němci, jež neměli k historii té krajiny žádný vztah. Jednalo se především o zaměstnance státu, bývalé vojáky, či nevyhovující vzdělané lidi, zkrátka lidi nemající se zemědělstvím žádné zkušenosti. A tak původní účel tato krajina pomalu ztrácela.

---

²⁷ Český statistický úřad, zdroj: <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=uziv-dotaz#k=5&pvokc=65&uroven=50&w=>

Po konci druhé světové války byla zase většina Němců vyhnána, lynčována, svévolně zabijena. Původní Češi a Němci se již do této krajiny nevrátili. Úrodná země tak ležela ladem a za socialismu byla více a více využívána k dolování hnědého uhlí.

Na webových stránkách faktaoklimatu.cz²⁸ se nedávno objevila data emisí skleníkových plynů za rok 2016 v České republice, kde 41,8% je vyprodukováno elektrárnami. Většina těchto elektráren a tepláren využívá hnědé uhlí. Uhelný průmysl nejenže mění krajinu v pouštinu, navíc znečišťuje ovzduší, tím i vodní toky a vodu samotnou. Kyselá deště dělají z úrodné půdy půdu neúrodnou.

---

²⁸ zdroj: <https://faktaoklimatu.cz/infografiky/emise-cr-detail>

Frontiers of Solitude

Nejen tímto problémem se zabýval umělecký projekt Frontiers of solitude/Na pomezí samoty.

Frontiers of solitude/Na pomezí samoty se zabývalo třemi územími, které vybraní umělci navštívili a reagovali přímo na témata a problémy s krajinou spojenými. Tři země, kterých se tento projekt týkal, byli Česká republika, Island a Norsko. V České republice se pak jednalo o krajinu Podkrušnohoří a Mosteckou pánev.

Když se zaměřím na návštěvu české části z tohoto trojúhelníku, umělci, jež se této výpravy účastnili, byli například Martin Zet, Robert Vlasák, Paul Chaney, Pavel Mrkus či Vladimír Turner. Zúčastnivší navštívili krom jiného i povrchový lom Bílina, což je mimochodem jedno z hlavních natáčecích míst ze seriálu Pustina. Projekt Frontiers of Solitude/Na pomezí samoty vznikl v roce 2015, ale příprava trvala již od roku 2014. Znovu projevený zájem o lokalitu dolů kolem Mostu tedy začíná rokem 2014, v roce 2015 vláda České republiky potvrdila, že těžební limity na dolu Bílina budou prolomeny.

Každý umělec se k předkládaným tématům postavil jinak – někdo zaznamenal performance, někdo zvuk, někdo vytvořil video. Co mně nahlídnutí, jak do jednotlivých děl umělců, tak do databáze dokumentů a přednášek s tímto projektem spojeným, nabídlo, je hluboký průzkum lidské krajiny, jež byla proměněna v lidskou pustinu a způsoby, jakými může umělec nadále s těmito tématy pracovat.

Martin Zet například zaznamenal performance Slzy (2015). Pokud znáte způsob tvorby Martina Zet, víte, že jsou jeho postupy tak trochu komické, trochu seriózní, často nepochopitelné, zabývající se často nepodstatnými věcmi, které ale ve výsledku působí poměrně zásadně. Zet nechává na divákovi, aby interpretoval věci spíše asociativně, než aby měl jasné konkrétní sdělení. Tak i Slzy mohou působit jako černý humor, který se mění v naprostou vážnost.

V již zmíněné performance Slzy, ve které plakal slzy zbarvené částičky uhlí do černa. Kdybych byla kunsthistorik, mohla bych význam tohoto díla přeložit jako slzy uhlí či slzy horníků nebo naopak slzy Země a lidí, kteří zde žili a museli díky těžebnímu průmyslu tuto krajinu opustit.

Martin Zet k tomuto videu napsal text.

„Ve chvíli, kdy nešťasten z racionality pohlcující můj život,
hotov zřící se dosavadních vědomostí, řízeně zapomínat, do
paměti nové neukládat, hledat a zkoušet jiná propojení, jsem
přijel na okraj a později na dno kráteru,

slibná senzualita, zranitelná a bezprostřední, z dálky sváděná
dravostí i měřítkem, zkoušela zaslepit: je to úchvatné,

strhující, krásné, ať dobré nebo špatné, prospěšné nebo škodlivé. Z odstupu přitažlivé, zblízka palčivé. Pohlédnout proti větru tělo nedovolí, sídlo rozumu zavře oči.

Bez odmluvy brání poznání, pochopení, procítění. Pohlédnout lze jen oklikou. Co víčka odmítnou, udrží prsty. Čím zabránit, přemýšlí myšlení, co předestřít, čím pokrýt, zaclonit, jak znemožnit.

Prachem pláču, nevím ani nevidím, oči zavřené slzami.²⁹

Z tohoto textu lze jasně pochopit, že to co popisuje je fyzický zážitek. Zážitek nejen vynuceného pláče, který vzniká násilným držením otevřených víček od sebe, ale i krajiny kolem. Zároveň je zde popsán do určité míry obdiv nad pustinou, obdiv člověku, který dokázal tuto pustinu vytvořit. Jakoby se člověk tím, že dokáže vytvořit pustinu, začínal rovnat přírodě, která jediná do té doby byla schopná něco tak velkolepého stvořit.

Vladimír Turner pak pro výstavu *Frontiers of Solitude* vytvořil audiovizuální dílo *Funeral* (2015)³⁰, jež je složeno ze série performativních událostí. V některých pasážích imituje uhlí, jinde chodí po vsi se znakem elektrického napětí, či zapichuje černou vlajku, ojidá jablka přímo ze stromu. Dalo by se říct, že imituje přístup člověka k přírodě a asociativně upozorňuje na problémy vznikající díky hnědouhelné těžbě.

Tyto dvě díla jsou si podobná v uvědomění si environmentálního žalu a pokusu o jeho znázornění. Na těchto dvou příkladech se mi líbí lehkost, s jakou oba umělci s tématem pracují. Téma přeměny krajiny v pustinu je dost závažné a pro audiovizuální dílo mi přijde těžké najít průsečík, který by environmentální témata příliš nezlehčoval, ani na druhou stranu nepůsobil pateticky.

---

²⁹ *Frontiers of solitude*, 2016, str. 90

³⁰ <https://vimeo.com/160643127>

Boží mlýny

Dílo, ve kterém je zajímavě pojednáváno o zármutku ze zániknutí a proměny krajiny, je dokumentární film *Boží mlýny* z roku 2015. Autorem scénáře a režie je Josef Císařovský a jedná se o dokument zobrazující Sudety v Jižních Čechách – obsahuje rozhovory s lidmi, kteří byli nuceni odejít ze svých rodných domů, a příběhy spjaté s touto krajinou. Zmizelé vesnice tohoto kraje však žijí ve vzpomínkách těch, kteří v nich vyrostli.

Ráz krajiny se sice změnil z obydlené na přírodní, jak nám napovídají historické fotografie versus letecké záběry nyní, ale stopy po lidském zásahu zde můžeme vidět stále. Jedná se o kulturní krajinu, přestože v ní pro oko laika není lidská kultura tolik viditelná. Domy byly zbořeny, zůstaly jen základy, jež zarostly a silnice, které dříve procházely náměstími, se proměnily v pouhé spojnice mezi městy v okolí.

Toto zjištění o proměně krajiny z kulturní zpět v přírodu bych ráda doplnila o přirovnání britského historika Frederica Williama Maitlanda (1850-1906), který označuje krajinu jako „kouzelný palimpsest“. Přirovnává tak krajinu ke středověkému pergamenovému rukopisu, jehož stránky byly nejdříve popsány, pak po určitém čase vymazány a znovu opatřeny novými zápisy. Krajina (a především ta kulturní) je tedy chápána jako mnohokrát popisovaná a přepisovaná stránka historie lidského rodu.³¹

V tomto dokumentárním filmu jsou zpovídaní především Němci, kteří si období po druhé světové válce pamatují jen jako malé děti a v době, kdy byli nuceni svůj rodný dům opustit a nevěděli proč. Proč se vesnice, která prosperovala, změnila v přírodu? Odpověď může být jednoduchá – důvod je politický.

Podobnou problematiku jako v dokumentu *Boží mlýny* či v seriálu *Pustina* můžeme vidět i v dokumentárním filmu *Víta Klusáka Vše pro dobro světa a Nošovic* z roku 2011. V tomto dokumentu však nejde o uhelné doly ani Sudety, ale o pole a jemně naznačenou problematiku ubývání orné půdy³², kterou v současné době stále považuje za problematickou Ministerstvo zemědělství. Před osmi lety to ale tak rozsáhlý problém nebyl.

Ve vsi Nošovice bylo vykoupeno úrodné pole, na kterém se po desetiletí pěstovalo zelí, na stavbu automobilky Hyundai. Z dvanácti majitelů polí s tímto odkupem nesouhlasili tři, jimž byly posléze zaslány výhružné dopisy. Po tomto nátlaku zemědělci pole prodali a na půdě vyrostla automobilka, která ale zaměstnává jen tři lidi z oné severomoravské vsi a tím vyvrací svůj původní záměr, že díky ní se v Nošovicích zvýší zaměstnanost.

Starosta vsi v tomto dokumentu uvádí, jak vyhrocená situace kolem odkupu byla, a připouští, že bylo nutné znovu urovnat sousedské a mezilidské vztahy. Tak když se vrátíme k fiktivní vesnici *Pustina*, je jasné, že problémy popisované v seriálu nejsou pouhou imaginací scénáristů, ale mohou se zakládat na reálných příbězích a že politika ať už vesnice, státu či nadnárodní dokáže narušit fungující sociální celek. Ztráta nejen obydlí, ale i jakéhokoli jiného krajinného celku dokáže vyvolat nejen

³¹ Kupka, J., *Krajiny kulturní a historické*, Praha, 2010, s. 8

³² Fialová, Z., *Zemědělec, Úbytek půdy je stále alarmující*, 2009, str. 4, https://www.mzp.cz/cz/articles_091123_Zemedelec

v jedinci, ale i ve společenském uskupení onen pocit ztráty, žalu a dokáže rozdělit společnost. Krajina tedy může mít velký vliv na fungování společnosti.

Zároveň je na dokumentu o Nošovicích vidět, jak krajina a způsob jejího vnímání rozděluje nebo naopak spojuje lidi. Zemědělci, jimž půda patřila a kteří jí obdělávali, k ní měli v podstatě citový vztah. Samozřejmě, že byli vyplaceni a mohli si za ty peníze koupit polnost o pár kilometrů dál, což také někteří udělali, problém je ale nejen v dojíždění a extra nákladech na to, aby dvakrát denně jeli o 12 kilometrů dál než vedle domu na traktor, ale i fakt, že nové pole potřebuje nový způsob obdělávání, jak v dokumentu uvádí jeden ze zemědělců.

Tyto nové polnosti nesloužily k pěstování zelí, a tak pH půdy a počet plevelů na nich rostoucí se musí přeměnit a pole přizpůsobit tak, aby se na něm dalo pěstovat k jeho maximální užitkovosti. Což bude trvat kolem deseti let. Deset let tvrdé každodenní práce, okopávání plevelů a hnojení. Brzy to bude deset let, co bylo toto v dokumentu řečeno.

Když mi někdo vypráví o zaniklých vesnicích, jako například těch v Mostecké pánvi, připadá mi opravdu zvláštní rozdíl v tom, jak to vnímám jen jako posluchač – první co mě napadne je, že všichni vystěhovaní přeci byli vyplaceni – a v tom, když mi místo vyprávění někdo ukáže video či film - jako divák vnímám vizuálně s mnohem větší empatií krajinu, jež bývala domovem a nyní je pouze prázdným prostorem.

Film či fotografie je v tomto ohledu zřejmě mnohem působivější, třeba i kvůli ukázání krajiny ‚před‘ a ‚po‘, jako ve snímku Boží mlýny. Je zajímavé uvědomit si, že člověk ať chce nebo nechce k zemi, k půdě, k tomu, po čem chodí, má nějaký citový vztah, vazbu, která přetrvává i po tom, co se její ráz zcela změní. Ztráta či úplná přeměna prosperující krajiny (ať už přírodní či lidské) může v jedinci vyvolat pocity podobné těm ze ztráty blízké osoby.

Krajina zušlechtěná člověkem

Jsme součástí Evropské unie a její řešení environmentálních problémů by mělo řešit i environmentální problémy Česka. EU je ovšem velký aparát a tak často byrokratické procesy komplikují malým hospodářům bezproblémové fungování.

Pokud to uvedu na jednoduchém příkladu – pohybuji se mezi chovateli koní, ovcí a jiného skotu a tak mám částečný vhled do jejich praxe a také hrubý přehled o tom, jak a na co lze od Evropské unie získat dotace v zemědělství.

Je to například za vedení pastvin. Proč tomu tak je? Pastvina je původní způsob obdělávání půdy a Evropská unie na ni nahlíží jako na způsob zpomalení eroze³³, což je krom jiných zemí i problém Česka. Je to jedním z větších ekologických a hospodářských problémů³⁴. Také existuje Evropská úmluva o krajině, která se snaží o to, aby ráz krajiny zůstal nejvíce podobný té původní.³⁵

Pokud ale hospodář chce za tyto pastviny dostat dotace, musí být k 1. červnu posekané. Toto nařízení je kontrolováno ze vzduchu pomocí dronů. Poslední tři roky jsou jara extrémně suchá, to znamená, že tráva málo roste a její první květenství se posouvá do poloviny až konce července. Pokud hospodář poseká trávu k 1. červnu, čili před jejím vykvetením, pastvina se mu přirozeně nezasemení a do konce léta může být až o polovinu chudší na traviny a na konci léta nemusí vyrůst dostatečně na posekání otavy či na spásání dobyt看em.

Takže hospodář má dvě možnosti – pokud chce, aby jeho dobytek měl dostatek trávy na celou sezónu ze své vlastní pastviny, případně i seno na zimu, neposeče před začátkem června. Tím přijde o dotace z EU a nemá vlastně ani jistotu, že bude přes léto dostatek srážek na to, aby tráva rostla. O dotace může samozřejmě požádat rok příští. Pokud je ale takto suchých let několik za sebou, může to mít devastující následky pro malé hospodáře právě tím, že přijdou o podporu v oněch krizových letech.

A nebo druhá možnost je, že hospodář poseká před začátkem června, dostane dotace, za které má možnost nakoupit seno na zimu, případně i travní osivo. Pokud ovšem i následující rok bude suché jaro, osivo se nechytí a půda zůstane po posečení více a více vyprahlá. Zemědělec se tím stává závislým na dotacích a jeho pastviny se proměňují ve vyprahlé území, v podstatě v pustinu. Plocha spásaná skotem je totiž přirozeně hnojená a tím se její porost zkvalitňuje.

---

³³ „Již dlouhou dobu zaznamenáváme úbytek zemědělské půdy – a to 12 až 15 hektarů denně, což má za následek nejen snižování objemu ploch vhodných pro zemědělské využití, ale také ztrátu biodiverzity (úbytek mnoha druhů půdních organismů, hmyzu nebo ptáků), pokles schopnosti zadržovat vodu, zvyšování půdní eroze (u nás je nejvyšší míra eroze v Evropě – každoročně se z polí spláchne 21 mil. m³ neúrodnější zeminy), a v konečném důsledku snižování kvality půdy a vznik fragmentovité neprostopné krajiny.“; Zpráva ze semináře Komise pro životní prostředí AV ČR na téma Ekologická a užitelská infrastruktura krajiny, zdroj: web ministerstva životního prostředí, https://www.mzp.cz/cz/news__180612_seminar

³⁴ zdroj: rozhovory na dvtv.cz

³⁵ 12/2017 Sb. m. s., Evropská úmluva o krajině, Florencie, 20. 10. 2000, přesné znění lze najít na [https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/evropska_umluva_o_krajine_smlouva/\\$FILE/OZV_cesky_text_EoUK_20170220.pdf](https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/evropska_umluva_o_krajine_smlouva/$FILE/OZV_cesky_text_EoUK_20170220.pdf)

Znovu mi na mysl vyvstává otázka, jestli je důležitější soustředit se na malý obrázek na stěně, na malou část problému a dopodrobna se ji snažit pochopit, či se spíš pokusit rozklíčovat celý problém a najít odpověď na největší otázky jako je například jak vzniká pustina? Měli bychom se v Čechách spíš soustředit na otázky, které zatěžují naši zemi a které mění části naší krajiny v pustinu nebo vidět celek jako Evropskou unii a postupovat podle plánů Evropských komisařů a řídit se jejich ustanoveními a směrnicemi a doufat, že dovedou naši zem ke zdárnému vyřešení klimatické krize? A není i Evropa přeci jen moc malé území na to, aby výrazně ovlivnila postup klimatických změn?

Jak může být pustina vyjadřována

Fotograf festival z roku 2016 s podtitulem *Cultura/Natura*, jenž jsem na začátku diplomové práce zmiňovala, obsahoval několik přednášek na téma antropocén a environmentální krize, protože se zabýval tématem propojování kultury a přírody. Naproti tomu výstava Krištofa Kintery *Nervous Trees* v roce 2018 v Rudolfinu poukázala k dopadům lidské kultury na přírodu. Kintera používá recyklaci materiálů k poukázání na přebytečný lidský odpad, na to, co po nás zbyde, na neuvěřitelné plýtvání.

Jako jedno ze zajímavých podtémat, které vnímám ve výše zmiňované výstavě, je strach. Strach ze ztráty přírody, strach z nadměrného využívání přírodních zdrojů, jež vede k proměňování přírodní krajiny v pustinu plnou vraků praček, počítačů a nechtěných kovů. V objemu množství nakupeného materiálu si divák připadá ne jako v obydlené krajině, ale jako v prázdnotě.

V instalaci Pavla Příkaského a Miroslavy Večeřové *‘Isotonic Song‘*, jež byla k vidění v dubnu 2019 v pražské Fotograf Gallery, je zobrazovaná prázdnota rádobu nevyužitým prostorem. Přírodní útvary tvořené umělými materiály a přírodní plastičností způsobují v divákovi rozpolcenost mezi chápáním co je přírodní a co uměle vytvořené. Co je zmutované a co vyšlechtěné.

Samotná galerie se stala pustinou bez člověka, avšak člověk je znatelný v každém objektu i v každé malbě. Ve videu, které bylo promítané v suterénu, se člověk objevil také, ale nebyl příliš angažovaný v tom, co se kolem něj dělo. Jakoby byl pouze prázdou nádobou. Ostatní živí tvorové, jež umělci představili jak ve videu, tak ve fotografiích, malbách a sochách nepůsobili reálně, spíš jako představa budoucnosti o zmutovaných organizmech připomínajícími jak neživou hmotu, tak organičnost vědeckých laboratoří.

Svým způsobem instalace připomíná *Transposition* Marka Dorfa, výstavu z několikrát zmíněného Fotograf festivalu. Obě expozice mají společné téma propojování technologií a přírody. *Transposition* ale jakoby oslavovalo ono spojení, na rozdíl od patosu a zvláštní nechutnosti, kterou *Isotonic Song* vyvolává.

Ten samý pocit zvrácenosti vzbuzují i Kinterovy instalace z Rudolfina ovšem díky opačnému využití galerie – jejímu přeplnění. Přehnaná nakupenost objektů podněcuje představu o lidech jako hromadičích materiálu a lidského odpadu v podobě nefunkčních kabelů, praček, součástí z počítačů, což vyvolává pocit, že člověk byl vlastním konzumerismem převálcován a tím vznikly nové neživé organizmy. Kintera nám představuje pustinu post-humánní či post-antropocénickou.

Jiný druh pocitu prázdnoty vyvolává video z roku 2016 *Compsogation – Addendum*³⁶ od Andrése Cséfalvaye ve kterém on sám hovoří s dinosaurem. Rozhovor probíhá za bílého dne v přírodě. Prázdnotu v nás vyvolává rozhovor sám. Prostor, ve kterém se video odehrává, může být téměř kdekoli v Evropě. Je to travnatá louka s pár stromy obklopená paneláky, z toho lze usoudit, že jde o Evropu bývalého sovětského bloku. Tato unifikačnost je ale důvodem k zamyšlení. Je jasné, že se

---

³⁶ video je možno shlédnout: <http://www.andrascsefalvay.com/works38>

rozhovor neodehrává v dávné minulosti a není příliš důležité, jak se Andrés k rozhovoru s dinosaurem dostal. Jediný důležitý fakt je, že se to děje.

Hovor probíhá v angličtině a funguje jako alegorie na současnou společnost. Dinosaurus leží a přemýšlí nad jazykem a problémech, jež komunikace způsobí. Přejde k němu mladý muž, který mu vypráví o tom, jak dinosaurus si za svou záhubu může sám. Celý rozhovor vypráví dinosaurus, který bere člověka za arogantního a příliš mladého na to, aby rozuměl moudrosti, a ve své podstatě procesům jakým funguje jazyk, jakým funguje celý svět.

Pokud se vrátím zpět ke Krištofu Kinterovi v pražském Rudolfinu, nahromaděný odpad a ukázka našeho vlastního zahrabávání se v odpadcích mi přijde jako mnohem provokativnější, avšak prvoplánovitější způsob jak poukázat na pustinu, která se z naší planety stává, než video Addendum, které to pouze naznačuje.

Jakoby Kintera otevřeně a nahlas kritizoval stav, ve kterém se nacházíme – v klimatické krizi, v krizi způsobenou člověkem. Naproti tomu Cséfalvay mluví tlumeným hlasem a pokládá systematické otázky, které jsou zároveň kritikou a obhajobou člověka. Tím zde pro mě vyvstává otázka – je aktivismus v umění opravdu něco, co dokáže cokoli změnit? Mělo by být umění angažované a aktivistické?

Kinterova díla fungují na principu kvantitativního kumulování, jež má za následek wow-efekt. Vypadá to prostě dobře, monstrózně a přehnaně. Je vidět kolik odpadu vyprodukuje a snaží se nám dokázat, že se příroda brání. Další úvaha nad tím, co dál, se neodehrává. Procházíme-li galerií, v každém dalším díle se pouze utvrzujeme, že lidé vše pokazili, že už není cesty zpět, lidstvo je strůjcem zla a příroda je chudák. Což může být určitě pravda.

Ovšem Cséfalvay dokázal v skoro šestiminutovém videu jednoduše nastínit problematiku konce lidského druhu alegorií s dinosaurem, jež nakonec zemře rukou člověka a tím jakoby člověk sám sobě podepsal rozsudek smrti, neboť tím ztratil posledního moudrého tvora, od které se mohl dozvědět, jak zabránit konci lidského světa, neboť onen dinosaurus mohl být tím, kdo zažil konec světa dinosaurů. V tomto ohledu mi přijde sdělení v jednom videu mnohem působivější, než masivní instalace procházející několika místnostmi.

Umění za klima

Vrátím se ale zpět ke krajině a k aktivizmu v krajině. V Praze je poměrně znatelný odklon od života ve městě, jež je okupováno developery, air b'n'b turisty, zdražováním potravin. Teda alespoň v mé věkové skupině, mezi lidmi, které znám.

Touha odstěhovat se mimo hlavní město, vlastnit pozemek, zahrádku, pěstovat si vlastní zeleninu a snažit se být nezávislý na ‚systému‘ - ať už si kdo chce co chce představuje pod tímto pojmem - je mezi mou generací viditelná, ale není dominantní. Je tu snaha znovu objevit přírodní krajinu, která kolem Prahy ještě zbyla, ale zároveň neztratit vazby s velkoměstem. Je tu snaha o znovu objevení nacionality a vazby s reálnou zemí.

Tento malý aktivismus všedního života by se mohl zdát jako dobrý nápad – tedy onen plán k tomu obydlet znovu Českou krajinu, stát se více nacionalistickým, chápat co to je starat se o vlastní půdu, mít citovou vazbu k zemi, na které žijeme.

Mnozí ale oponují tím, že na tyto malé, soukromé kroky je již pozdě, a je tedy potřeba hledat změnu v systému. Hledat změnu v politice, tzn. chtít po zástupcích lidu, aby vyjednali lepší podmínky pro snížení uhlíkových plynů, zabránění skleníkového efektu, nebo zmírnění jeho dopadu ve vyšších měřítkách než jen lokálních či národnostních. Na tento popud vznikla iniciativa **umění za klima**.

Součástí hnutí Umění za klima je Manuál v době klimatické změny³⁷. Ten nabádá pražské umělecké instituce, aby se připojily k manifestu za klima. Svým tlakem na vyšší politické orgány by měly pracovat společně pro dobro společnosti, neboť umělecké instituce si uvědomují svou vzdělávací a pečující schopnost vůči české společnosti.

K tomuto manifestu se připojilo mnoho pražských uměleckých institucí, přesto je tento manifest poměrně širokosáhlý na to, si umět představit, co tedy ony instituce hodlají dále dělat, jakým způsobem budou vyvíjet tlak na vyšší politické instituce. Má malé uskupení lidí schopnost ovlivnit politickou situaci natolik, aby se krajina nikdy neproměnila v pustinu?

Na konci dubna roku 2019 toto hnutí předneslo Prohlášení pražských kulturních institucí k vyhlášení stavu klimatické nouze na pražském magistrátu. Od té doby probíhají jednání mezi zástupci a zástupkyněmi kulturní obce a radními pro kulturu a životní prostředí.

Anna Remešová, ve svém článku na serveru artalk.cz „Jak nově promýšlet umělecké a kulturní instituce“, přemýšlí nad tíhou dopadu klimatických změn na umělce, pedagogy, kurátory. Píše, že zodpovědnost za zmírnění těchto dopadů by měla mít v rukou politika států a jejich schopnost jednat na nadnárodní úrovni.

S tímto tvrzením souhlasím, ale zároveň nemohu nebyť nekritická vůči některým ekologickým rozhodnutím na nadnárodní úrovni. Pokud bych mluvila pouze o Evropské unii, pak je na příkladu hospodářů a jejich pastvin patrné, že některé ekologické zásahy lze dělat pouze s nahlédnutím na současný stav přírody v daných lokalitách, nikoliv celoplošně.

³⁷ zdroj: <http://umeniproklima.cz/manual-pro-kulturni-institute-v-dobe-klimaticke-zmeny/>

Podívám-li se na to z druhého úhlu pohledu, česká vláda se v současnosti snaží o prosazení konce dolování a využívání uhlí díky jmenování Uhelné komise³⁸. Nechceme již znečišťovat naše ovzduší. Evropská unie vyhláší kvóty pro automobilový průmysl, do velkých měst Německa se s autem vyrobeným před rokem 2015 na naftu, nedostanete. Je tam zakázán vjezd, nejde-li o veterána. Prosazují se elektromobily a hybridní auta. Ano, auta poháněná elektrickou energií, kterou v současné době stále ještě získáváme z uhlí. Zatím tedy jde o nahrazení jednoho fosilního paliva druhým. V dohledné době by tedy snad měly být tyto teplárny nahrazeny alternativními zdroji.

V dohledné době (vláda ČR jedná o následujících padesáti letech jako o letech postupného vymizení uhelných továren) by měly být tyto teplárny nahrazeny alternativními zdroji.

V první řadě se nabízí jaderné elektrárny, jež se ovšem nepočítají mezi obnovitelné zdroje energie, vodní elektrárny na řekách, které již máme a víme, že ani ty nejsou tím nejlepším řešením. V první řadě oteplují vodu, zamezují volné migraci ryb a tím narušují ekosystémy na vodě závislé. Také ubývá vody a tím jejich provoz začíná být narušen. Další možností jsou solární či větrné elektrárny. Ty jsou celkem zajímavé, ovšem zaberou opravdu hodně prostoru, nehledě na to, že k akumulaci energie potřebují baterie.

Stejně tak elektromobily potřebují baterie, které jsou vyráběny z vzácných kovů. Ty jsou mimo jiné dolovány v zemích třetího světa, především v Africe. Ve výsledku mi tedy vychází, že sice si díky regulacím uhlíkové stopy do určité míry ochráníme čisté ovzduší, krajinu budeme zneužívat dál a měnit ji v lidskou pouštinu, ale jen tam, kde už na to nevidíme – mimo Evropu.

Čímž si mohu odpovědět na otázku ohledně toho, zdali dokáže poměrně malé uskupení, jakým Umění za klima je, změnit přeměnu krajiny v nehostinnou, díky svým aktivním vyjadřováním nesouhlasu se současným stavem. Ano, mohou do určité míry upozornit politiky na potřebu jejich větší angažovanosti proti klimatickým změnám, ale nemůžeme očekávat, že díky tomu změníme klima na celé planetě.

Vždy dokážeme ovlivnit pouze menší oblast, nikdy nebude jen jedno řešení celého klimatického problému, které bude správné a jednoznačné. Příliš dlouho společnost nevědomky pracovala na klimatických změnách, které proměňují naši planetu v neobyvatelnou. Tak jako lidé ve městech si uvědomují změny počasí kvůli tomu, že musí zapnout klimatizaci, si společnost uvědomuje klimatické změny pozdě – od velkých problémů, jako je tání ledovců, požár amazonského deštného pralesu či Sibiři jsme vzdáleni mnoho tisíců kilometrů, a malé problémy, jako je eroze půdy, nejsou natolik život ohrožující, abychom je řešili ihned.

Mezinárodní panel pro klimatickou změnu OSN varuje před možností přibývajících přírodních katastrof spojených s klimatickou změnou. Ovšem tyto

---

³⁸ "Hlavní ambice je, abychom si rozebrali jednotlivé spotřebiče uhlí, především velkou energetiku, to znamená elektrárny, teplárny. Podívali se na zdroje, podívali se na naše závazky, které vyplývají z pařížské dohody, z klimaticko-energetického balíčku Evropské unie, a udělali si určitý harmonogram, jakým způsobem by Česká republika měla postupně odstoupit od uhlí, to znamená, kdy bude ten konec doby uhelné," řekl Brabec.

Zdroj: <https://www.denik.cz/ekonomika/konec-doby-uhelne-se-blizi-tezba-uhli-richard-brabec-20190730.html>

nastávající problémy nebude možno zvrátit pouhým zasláním DMS a bohužel nejspíš ani aktivním politickým životem. Kde nás to tedy nechává?

Závěr

Ze začátku této eseje jsem rozdělila krajinu a definovala jednotlivé její části. Jak jí vnímáme a že člověk je tím, kdo určuje, co je krajina. Sám ji definuje. Je tedy na člověku, zdali ji znovu jednoho dne redefinuje.

Poté jsem se zaměřila na pustinu a na to, že již není považována za něco za okrajem krajiny, ale že je její součástí a existuje pouze v souvislosti s člověkem.

Našla jsem způsob, jakým lze pustinu rozdělit – na pustinu původní, kterou si představujeme často jako vyprahlou poušť či vrcholky velehor. Dále jsem jí oddělila od současné pustiny, od pustiny lidské.

Tuto současnou lidskou pustinu můžeme vnímat jako emocionální stav, raději než skutečnost a tato lidská pustina znamená nepříznivé podmínky v krajině především pro člověka.

Na úvahách o vzájemné interakci přírody a člověka jsem pochopila, že příroda ani člověk nejsou zápornými ani kladnými hrdiny. Nic takového v reálném světě nelze uplatnit. Existuje pouze akce a reakce. Často člověk reakci na svou akci nečeká, snaží se dále adaptovat a přežít, aniž by si uvědomoval, že nadále prohlubuje problémy, které přetváří Zemi v pustinu.

Na několika příkladech filmů jsem naznačila, jakým způsobem je možné pustinu znázornit v audiovizi.

Na příkladu Černobyli jsem se snažila demonstrovat, že lidský pohled na pustinu není úplně realistický a také to, jak velký vliv může mít audiovizuální dílo, jako je třeba seriál, na pustinu a její budoucí proměnu.

Zároveň jsem naznačila, že je často důležitější všimnout si malých detailů, díky kterým pochopíme na sobě závislé přírodní procesy, než sledovat veliký obraz a bez chápání jednotlivých jeho součástí se snažit odhadnout jeho význam.

Na rozebrání vývoje přírodní krajiny v americkém filmu se snažím dokázat právě posun od zobrazování pustiny původní, k pustině současné, a na vývoji strachu z neobydlené krajiny ve strach environmentální.

Poté se přesunuji k České republice a krátce nastiňuji mé chápání vývoje pustiny v ní. V podstatě jen vyjmenovávám problémy, které česká krajina má a důvody, proč je těžké zamezit přeměně české krajiny v pustinu. Udávám několik mně blízkých příkladů z audiovize, které řeší problematiku krajiny a lidské pustiny v Čechách.

Audiovize sice často využívá některých starších výrazových prostředků k vyjadřování pustiny a poukazování na nebezpečí přírody, zároveň ale dokáže vysvětlit hlubší problematiku jednoduše a v chronologii obrazů tak, aby byla pro diváka snadno pochopitelná, jako například video Andráse Cséfalvaye. Dále docházím k závěru, že audiovize a umělci mohou vznést otázky, na které může česká společnost dále reagovat.

Jako jednu z takových reakcí společnosti, vidím hnutí Umění za klima, které se snaží apelovat na vyšší orgány politické moci, až do nadnárodní sféry politického dění. Dle mého názoru je však zároveň nutné se nepřestávat aktivně starat o budoucnost našeho vlastního života. Nenechat se zmanipulovat k nepřiměřeným krokům, které jsou pro jednoho člověka nemožné učinit. Je nutné postupovat po malých krocích, chápat možný dopad vlastních malých rozhodnutí na klimatické změny a díky tomu vidět dál, další, již větší změny, které jako jednotlivci mohu ovlivnit, rozšiřovat svůj vnitřní svět za jeho horizont a chápat mezi sebou propojené procesy, které lidstvo dovedly do této klimatické krize. Jen tak se můžeme pokusit jako společnost spojit, jen díky vzdělání a uvědomění si vlastních možností. Ne všichni můžeme být vědci a vymyslet redukování emisí CO₂ a tím zastavení skleníkového efektu. Ne všichni můžeme být zemědělci a obdělávat pole tak, aby půda v Česku netrpěla erozí. Někteří z nás musí být filosofové, psychologové, umělci atd. Bylo by ale skvělé, kdybychom si všichni mohli uvědomovat svůj dopad na životní prostředí kolem nás a nenarušovat přírodu víc než je nezbytně nutné. Myslím si, že i malé kroky přispívají k tomu dojít do cíle. Není proto nutné trpět žalem z toho, jak bezohledně se lidstvo v minulosti chovalo, to nás do cíle nedovede, jen nás od něj odradí. Je důležité dělat změny teď, žít současností a doufat v budoucnost.

Seznam použité literatury a zdrojů:

- HÁK, T. a kol. Metabolismus společnosti, materiály, energie a ekosystémy. Univerzita Karlova v Praze, 2015
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, Academia, Praha, 2000
- HOLUB, Josef. Stručný etymologický slovník jazyka českého se zvláštním zřetelem ke slovům kulturním a cizím. Praha: SPN, 1978
- Kupka, J., Krajiny kulturní a historické, Praha, 2010
- Cílek, V., Krušné hory a podkrušnohorská pánev: Duchovně-hornická perspektiva
- Willis, T., Hindley, G., Proujan, C., Kde končí země, Albatros, Praha, 1980
- Harper, G., Rayner, J., Cinema and Landscape, Chicago, 2010
- SÁDLO, J. Krajina jako interpretovaný text. In: BRŮNA, V., BENEŠ, J. (eds.). Archeologie a krajinná ekologie. Most.: Nadace projekt sever, 1994
- MONACO, J. Jak číst film. Albatros plus, Praha 2004, s. 368
- Kennedy, Ch., Kennedy, T., Kennedy, M., Science Fiction/Fantasy Films, Fairy Tales and Control: Landscape Stereotypes on a Wilderness to Ultra-urban Continuum, Cinema and Landscape, Chicago, 2010
- Frontiers of solitude, 2016
- The Anthropocene is functionally and stratigraphically distinct from the Holocene, Science (magazín); 08 Jan 2016: Vol. 351, Issue 6269
- Fialová, Z., Zemědělec, Úbytek půdy je stále alarmující, 2009, https://www.mzp.cz/cz/articles_091123_Zemedelec
- Martin W. Lewis, 2011, <http://www.geocurrents.info/economic-geography/a-global-northsouth-division-in-the-demic-framework#ixzz5yXsztNL1>
- Adeel, M., Song, X., Wang, Y., Francis, D., Yang, Y., Environmental impact of estrogens on human, animal and plant life: A critical review, Environment International, 2017; <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0160412016304494>
- 12/2017 Sb. m. s., Evropská úmluva o krajině, Florencie, 20. 10. 2000, [https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/evropska_umluva_o_krajine_sm_losml/\\$FILE/OZV_cesky_text_EoUK_20170220.pdf](https://www.mzp.cz/C1257458002F0DC7/cz/evropska_umluva_o_krajine_sm_losml/$FILE/OZV_cesky_text_EoUK_20170220.pdf)
- Hana Librova, rozhovor pro Radiožurnál, 30. 11. 2017, <https://wave.rozhlas.cz/hana-librova-ekologicka-situace-je-bezvyhodna-tim-spis-si-vazim-spolku-jako-6479985>
- https://www.lidovky.cz/relax/design/svetovi-fotografy-v-praze-festival-nabidne-desitky-unikatnich-akci-zdarma.A160929_124729_In-bydleni_ape
- <https://udrzitelnyzivot.cz/nove-kreditni-karty-omezuj-utraceni-na-zaklade-emisi-uhliku/> (18. 5. 2019)
- <http://vtm.e15.cz/nedopalky-odhazujte-na-zem-priroda-vam-podekuje>
- <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-chernobyl-tourism/hbo-show-success-drives-chernobyl-tourism-boom-idUSKCN1T51MF>, 4. 6. 2019
- <https://byznys.ihned.cz/c1-61985160-10-let-dms-lide-poslali-textovkami-na-dobrocinnost-pres-430-milionu-korun>
- <https://radiozurnal.rozhlas.cz/klimaticka-zmena-ma-naskok-hrozi-i-nedostatek-pitne-vody-varuje-rector-ceske-8045279>, 28. 8. 2019

- Český statistický úřad,
<https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=uziv-dotaz#k=5&pvokc=65&uroven=50&w=>
- Webové stránky ministerstva životního prostředí České republiky,
https://www.mzp.cz/cz/news__180612_seminar
- <https://faktaoklimatu.cz/infografiky/emise-cr-detail>
- <http://umeniproklima.cz/manual-pro-kulturni-institute-v-dobe-klimaticke-zmeny/>
- <https://www.denik.cz/ekonomika/konec-doby-uhelne-se-blizi-tezba-uhli-richard-brabec-20190730.html>
- <http://www.andrascsefalvay.com/works38>
- <https://vimeo.com/160643127>